

УДК 82.091(470+436+430)

Л. М. Остапенко

**Загублена шинель сільського лікаря, або Знову про
Попелюшку: до вивчення творчих зв'язків М. Гоголя і Ф. Кафки**

Частина II. Бранці вбрання¹

Стаття присвячена зіставленню мотиву втрати вбрання в повісті М. Гоголя "Шинель" та в оповіданні Ф. Кафки "Сільський лікар" як травестії казки про Попелюшку.

Ключові слова: М. Гоголь, Ф. Кафка, "Шинель", "Сільський лікар", мотив утрати вбрання, Попелюшка.

Стаття посвящена сопоставленню мотива потери платья в повести Н. Гоголя "Шинель" и в рассказе Ф. Кафки "Сельский врач" как травестии сказки о Золушке.

Ключевые слова: Н. Гоголь, Ф. Кафка, "Шинель", "Сельский врач", мотив потери платья, "Золушка".

This article deals with the compare of lost dress's motive in the story "The Greatcoat" by M. Gogol and in the short story "The Village Doctor" by F. Kafka as a travesty on the fairy tale "Cinderella".

Key words: M. Gogol, F. Kafka, "The Greatcoat", "The Village Doctor", lost dress's motive, "Cinderella".

Кульмінація чарівної казки передбачає прибуття героя до місця свого призначення [10, с. 59]. В "Попелюшці" завдяки помічникам і новому вбранню героїня потрапляє на *оглядини* майбутньої нареченої королеви, аби перетворитися зі служниці на королівну [9]. У творах М. Гоголя і Ф. Кафки з казковою сценою балу співвідносяться поява Акакія Акакієвича на званій вечері з нагоди *оглядин* його шинелі і візит Сільського лікаря в село для *огляду* хворого. На відміну від Попелюшки, герої прямують на "місце призначення" не з власної волі: Акакій Акакієвич покликаний помічником столоначальника, Сільський лікар стривожений нічним дзвінком. За законами казки вбрання Попелюшки допомагає їй бути невпізнаною і розпочати нове життя, натомість вбрання Акакія Акакієвича і Сільського лікаря є

¹ Початок статті див.: Остапенко Л. М. Загублена шинель сільського лікаря, або Знову про Попелюшку: до вивчення творчих зв'язків М. Гоголя і Ф. Кафки. Частина I / Л. М. Остапенко // Література і культура Полісся. – Вип. 80. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2015.

засобом їх ідентифікації. В обох епізодах відбувається ініціація героїв, що за умови успішного випробування передбачає *підтвердження їх службового статусу*: на звану вечерю запрошений увесь департамент, біля будинку хворого зібралось все село.

Всупереч сюжету казки, де Попелюшка тричі відвідувала бал, аби потанцювати з королевичем [9], обидва герої тричі *відмовляються* виконати "завдання", що відповідає їхнім службовим обов'язкам. Акакий Акакийович не наважується відзначити обнову з чиновниками [5, с. 122]; залишити домівку заради званої вечері [5, с. 123]; приєднатися до святкування [5, с. 124]. Сільський лікар тричі змінює думку про діагноз хворого: переконує себе, що хлопчик не потребує лікаря [6, с. 594]; вагається, чи він здоровий [6, с. 594]; доходить висновку, що хлопчик безнадійно хворий і йому неможливо допомогти [6, с. 595].

На противагу Попелюшці, яка щоразу після балу повертає сукню на могилу матері, а сама перевдягається в лахміття служниці [9], герої М. Гоголя і Ф. Кафки стають *бранцями свого вбрання*. Башмачкин поступається запрошенню через вшанування його шинелі [5, с. 122]; вирішує приєднатися до товариства, аби увечері пройти в шинелі [5, с. 123]; втрачає нагоду піти зі свята через оглядини шинелі: "Но его уже заметили, приняли с криком, и все пошли тот же час в переднюю и вновь осмотрели его шинель" [5, с. 124]. Сільський лікар, сприйнявши виклик за фіктивний, затримуються через необхідність знати шубу [6, с. 593]; після огляду хворого примусово утримується його родичами, що приховують шубу: "Но когда я захопываю саквояжик и кивком прошу подать мне шубу, между тем, как семейство стоит и ждет..., – у меня возникает сомнение, а не болен ли в самом деле мальчик?" [6, с. 594]; під час втечі від селян шуба заважає лікарю, гальмуючи хід його коляски: "Упряжь волочится по земле; лошади еле связаны друг с другом, коляска треплется из стороны в сторону, шуба последней бороздит снег" [6, с. 597].

За казковим сюжетом завдяки чарівному вбранню Попелюшка досягає успіху у "змаганні" [10, с. 60] за увагу королевича, що стає до танцю тільки з нею [9]. Героям Гоголя і Кафки пропонується "*важке завдання*" [10, с. 68–69], що виявляється їм не під силу. Відповідно до травестії образу Попелюшки, котра спала на попелі біля печі [9], передусім воно передбачає *випробовування* героя *вогнем*. Функції "приманки" на шляху героя до місця призначення в обох творах виконує ліхтар: в "Шинелі" він освітлює сходи до квартири помічника столоначальника [5, с. 124]; в оповіданні Кафки служниця Сільського лікаря, що зібрався в село, біля воріт махає

йому ліхтарем [6, с. 591]. Місце призначення обох героїв марковане джерелом вогню і диму: "Между ними, посреди комнаты, стоял самовар, шумя и испуская клубами пар..." [5, с. 124]; "... в комнате больного нечем дышать; щелястая печь дымит..." [6, с. 593]. На противагу Попелюшці обидва герої *знімають "чарівне" вбрання до завершення "випробування"*: "Акакий Акакиевич, сам повесивши шинель свою, вошел в комнату" [5, с. 124]; "Сейчас же еду домой", – решаю я ... но позволяю сестре больного, которой кажется, что я оглушен духотой, снять с меня шубу" [6, с. 593].

Обом героям доводиться пройти випробування їжею і питвом: Акакия Акакиевича господар змушує випити за вечерею два келихи шампанського [5, с. 124], Сільського лікаря частують чаркою рому [6, с. 593]. Акакий Акакиевич сприймає це як товариське заохочення, Сільський лікар завбачливо відмовляється від частування, аби уникнути панібратства з господарем. Та схвальне "ляскання по плечу" обом героям обіцяє втрату вбрання. Герої пасивні і безвільні у "змаганні": Акакий Акакиевич поступається волі господаря та лише спостерігає за картярською грою чиновників [5, с. 124], Сільський лікар не чинить спротиву ані хворобі хлопчика: "следовало бы тумачком гнать его с постели... пусть валяется!" [6, с. 594], ані родичам хворого, що вимагають зцілення: "хотите принести меня в жертву своей вере – я и на это готов" [6, с. 595]. Обох героїв долає "молодецький сон". Акакий Акакиевич позіхає, бо йому давно час спати [5, с. 124], Сільський лікар має надію "пересісти" з ліжка хворого у своє [6, с. 595].

Розкішне вбрання видає Попелюшку за королівну і в такий спосіб визначає її долю. Відповідно до казкового сюжету "Попелюшки" на всіх присутніх справляє враження поява героїв, проте *вбрання змінює їхню долю* за законами трагедії: сприяє визнанню господаря, втрачає високий статус, губиться саме і губить господаря: "все похвалили шинель. Потом, разумеется, все бросили и его и шинель..." [5, с. 124]; "Все в сборе, семья и старейшины деревни, они раздевают меня... К стене, с той стороны, где рана, кладут меня. А потом все выходят из комнаты..." [6, с. 595]. Усупереч казковому сюжету² зняте героями вбрання *перетворюється на мотлох*, повторюючи *долю самої Попелюшки*, що спала на підлозі біля печі. Акакий Акакиевич "отыскал в передней шинель, которую не без сожаления увидел лежавшею на полу, стряхнул ее, снял с нее всякую пушинку, надел на плечи..." [6, с. 125]. Сільський лікар сам виявляє

² У версії братів Грімм сукня Попелюшки після балу не змінюється [9].

недбалість до шуби: "Я собрал в охапку платье, шубу и саквояж, одеваться не стал...; я кинул свой узел в коляску, шуба пролетела мимо и только рукавом зацепилась за какой-то крючок" [6, с. 596]. Зрештою обоє остаточно гублять вбрання: Башмачкин віддає шинель невідомим [5, с. 125], поспіхом кинута лікарем шуба назавжди зависає на обніжках його коляски [6, с. 597].

На противагу Попелюшці загальна увага не гарантує успіху, а завдає героям шкоди. Обоє змушують взяти участь у спільному ритуалі, що, на відміну від "весільного" балу Попелюшки, набуває ознак весільно-поминального обряду, де їм відводиться головна роль³.

Весільний обряд у повісті "Шинель" постає у вигляді "викрадення нареченої" і стилізований як тризна у гоголівській манері. Шинель сприймається Акакиєм Акакийовичем як "вечная идея" і водночас "подруга жизни" [5, с. 120]. В очікуванні *нового статусу*⁴ вдома він не зовсім вбирається [5, с. 120]. Нове вбрання з'являється у нього *несподівано* [5, с. 120–121]. *Звана вечеря* з нагоди "оглядин" влаштовується не Акакиєм Акакийовичем, а іншою особою – *помічником* столоначальника [5, с. 122]. Трапеза, де присутні всі чиновники, розпочинається *без героя* [5, с. 124], без нього вона і продовжується [5, с. 125]. Його приймають з *криком, вихваляють шинель і кидають його з шинеллю* [5, с. 124]⁵. На святі він присутній уже *фігуративно*: "Он просто не знал, как ему быть, куда деть руки, ноги и всю фигуру свою..." [5, с. 124]. Серед площі його залишають *без вбрання* [5, с. 126]; вночі він *лякає* своєю появою господиню [5, с. 126]; новина про його втрату *засмучує* чиновників [5, с. 127]; чини, до яких він звертається, "*в очі його не бачать*" [5, с. 126–129]; з приймальні "важливої особи" Акакия Акакийовича *виносять* [5, с. 130]; лікар призначає йому *труну* [5, с. 124]; зрештою поголос *вшановує* його як "важливу особу" [5, с. 132–136]⁶.

В оповіданні Кафки весільно-поминальний обряд прописаний ще виразніше. Родина хворого зустрічає лікаря із шаную, як слід приймати нареченого чи покійника: "меня чуть ли не на руках выносят из повозки" [6, с. 593], згодом усе село "тягнеться" до нього крізь

³ Функціональність весільно-поминального обряду в "Мертвих душах" досліджував А. Х. Гольденберг [11].

⁴ Ним може бути і наречений, і покійник.

⁵ Пор: "А потом честные гости На кровать слоновой кости Положили молодых И оставили одних" (Пушкин А. С. "Сказка о Царе Салтане").

⁶ Про традицію тлумачення "поведінки покійника" йдеться у дослідженні В. Ш. Кривоноса [15, с. 109–112].

прочинені двері [6, с. 595]. Кімната хворого, куди запросили лікаря, має ознаки потойбіччя й еротичні конотації. Повітря бракує, як у труні чи на шлюбному ложі. Щіляста піч, з якої вирує дим, співвідноситься з вульвою і відкриває вихід на "той світ". Коні, що доправили лікаря в село, – "перевізники між світами"⁷ і водночас фалічні образи: "неведомо как распахнули снаружи окна; обе просунули головы в комнату и, невзирая на переполох во всем семействе, разглядывают больного" [6, с. 593]. Огляд хворого хлопчика відповідає казковому ритуалу спілкування з померлими [10, с. 50]. Хворий висловлює лікарю "заулокійні прохання": дозволити померти [6, с. 593], врятувати його [6, с. 595], дати обіцянку [6, с. 596]. Кожне наближення лікаря до хлопчика супроводжується голоснішим іржанням коней – веде до смерті [6, с. 593–595]. Водночас процедура огляду набуває еротичного змісту. Невеликовна рана із рваними краями на тілі хлопчика поблизу стегна має вигляд вагіни [6, с. 595]. Пінцет, який лікар перевіряє на придатність, нагадує фалос [6, с. 593]. Скривавлений рушник, що його тримає сестра хворого, є "знаком смерті" під час ініціації і водночас натякає на дефлорацію під час шлюбної ночі. Ритуал роздягання лікаря сільською громадою, що входить і до весільного і до поминального обряду, супроводжується травестованим "величанням": "Разденьте его, и он исцелит, а не исцелит – так убейте..." [6, с. 595]. Ліжко хворого, куди селяни переносить лікаря, постає водночас шлюбним ложем і смертним одром. "Потіснивши" хлопчика на ложі, лікар стає його поводитирем на "той світ" [6, с. 596]. Втеча лікаря через прочинене кіньми вікно співвідноситься з дітородним актом і з переходом у потойбіччя. Повернутися додому лікареві не вдається: коні, що ослабили упряж (скинули вбрання), і разом з ними роздягнений лікар застрягають між світами так само, як шуба, що зачепилась за гачок його коляски. "Величанням" Сільського лікаря стає травестована весільно-поминальна пісенька селянських дітей: "Веселитесь, пациенты, доктор с вами лег в постель!" [6, с. 597]⁸.

За законами казки втрата вбрання оголює сутність героя: внаслідок спалення кожуха чи шкури зачарований звільняється від чар [10, с. 68]. За логікою сюжету "Шинелі" і "Сільського лікаря" втрата

⁷ У "Попелюшці" братів Грімм вісниками потойбіччя, що супроводжують героїню, є пара горлиць [9].

⁸ У казці братів Грімм від'їзд королевича з нареченою славить пісня горлиць: "Оглянися, посмотри, В башмачке-то нет крови, Башмачок, видать, не тесный, Вот она – твоя невеста"(9).

вбрання зумовлює втрату героєм своєї ідентичності, тобто призводить до його зникнення.

Далі буде

Література

1. Набоков В. В. Франц Кафка // Набоков В. В. Лекции по зарубежной литературе / В. В. Набоков. – М., 2000.

2. Архипов Ю. И. Гоголь и фантастическое начало в немецкоязычных литературах / Ю. И. Архипов, Ю. Н. Борев // Гоголь и мировая литература. – М., 1988. – С. 154–155; и др.

3. Кругликов В. Записи бреда и кошмара (Н. Гоголь и Ф. Кафка) / В. Кругликов. – М., 1999.

4. Иваницкий А. О природе государственного пространства у Н. В. Гоголя и Ф. Кафки / А. Иваницкий // VIII Междунар. конф. "Проблемы поэтики II (Творческое наследие Гоголя)". – Брно, 2009; и др.

5. Гоголь Н. В. Шинель / Н. В. Гоголь // Гоголь Н. В. Собр. соч. : в 9 т. / Н. В. Гоголь. – Т. 3. Повести; Т. 4. Комедии / сост. и коммент. В. А. Воропаева, И. А. Виноградова. – М. : Русская книга, 1994. – 560 с. – С. 109–136. Далі посилання на текст наводяться за цим виданням.

6. Кафка Ф. Сельский врач / Ф. Кафка; пер. Р. Гальпериной // Кафка Ф. Избранное. – СПб. : Кристалл, 1999. – (Сер. "Библиотека мировой литературы"). – С. 591–597. Далі посилання на текст наводяться за цим виданням.

7. Кривонос В. Ш. Сюжет испытания в "Петербургских повестях" Гоголя [Электронный ресурс] / В. Ш. Кривонос // Новый филологический вестник. – 2006. – № 3. – Режим доступа:

<http://cyberleninka.ru/article/n/syuzhet-ispytaniya-v-peterburgskih-po-vestyah-n-v-gogolya>. – Назва з екрана.

8. Вранеш Б. Золушка в гоголевской шинели / Б. Вранеш; пер. Марины Петкович // Гоголь и традиционная славянская культура. Двенадцатые Гоголевские чтения : сб. статей по материалам Междунар. науч. конф. – Новосибирск : Новосиб изд. дом, 2012. – 320 с. – С. 273–280.

9. Гримм Я. Золушка [Электронный ресурс] / Я. Гримм, В. Гримм // Гримм Я. Сказки. – М., 1978. – С. 75–79. – Режим доступа:

<http://hobbitaniya.ru/grimm/grimm21.php>. – Назва з екрана.

10. Пропп В. Морфология сказки / В. Пропп. – Л. : Академия, 1928. – 152 с.

11. Гольденберг А. Х. Архетип гостя в поэтике Гоголя / А. Х. Гольденберг // Н. В. Гоголь и его творческое наследие. X Гоголевские чтения : сб. статей по материалам Междунар. науч. конф. – Новосибирск : Новосиб изд. дом, 2010. – 320 с. – Режим доступа:

<http://domgogolya.ru/science/researches/1428/>. – Назва з екрана.

12. Вайскопф М. Сюжет Гоголя : Морфология. Идеология. Контекст. / М. Вайскопф. – 2-е изд., испр. и расшир / М. Вайскопф. – М., 2002.

13. Бочаров С. Г. Сюжеты русской литературы / С. Г. Бочаров. – М., 1999.

14. Смирнов И. П. У Петровича / И. П. Смирнов // Феномен Гоголя : материалы Юбилейной международной научной конференции, посвященной 200-летию со дня рождения Н. В. Гоголя / под ред. М. Н. Виролайнен и А. А. Карпова. – СПб. : Петрополис, 2011. – 850 с. – С. 282–298.

15. Кривonos В. Трудные места "Шинели" Гоголя / В. Кривonos // Нові Гоголезнавчі студії. – Вип. 2 (13). – Сімферополь–Київ, 2005. – С. 99–123.